

Ryszard Wójtowicz
(Uniwersytet Rzeszowski)

Filozofia i naród. O istocie romantyzmu Józefa W. Gołuchowskiego

W artykule podjęto próbę rekonstrukcji i analizy filozofii pochodzącego z Galicji preromantyka. J.W. Gołuchowski poprzez negację tradycji racjonalizmu oświecenia propaguje filozofię opartą na uczuciu (miłości) oraz wizję narodu, którego „duch” i oryginalność nie mogą być zniszczone. Państwo polskie zostało wymazane z mapy politycznej świata – zauważa Gołuchowski – ale duch narodu oparty na filozofii „uczucia” żyje i dąży do syntezy z religią.

Słowa kluczowe: duch narodu, filozofia, religia, romantyzm

Józef Wojciech Gołuchowski¹ urodził się 11 kwietnia 1797 r. w Łączkach Kucharskich k. Rzeszowa w ówczesnym powiecie tarnowskim Galicji Zachodniej. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Ukończył edukację u benedyktynów w Tyńcu i studia na Theresianische Adelsakademie w Wiedniu. W 1817 r. studiował prawo na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie bezskutecznie ubiegał się o katedrę, ale ostatecznie pracował na Uniwersytecie jako lektor prawa natury, zaś matematyki i greki nauczał w liceum. W latach 1821–1822 J.W. Gołuchowski przebywał w Niemczech, głównie w Erlangen, gdzie zaprzyjaźnił się z F.W.J. Schellingiem i pod wpływem tej znajomości ukształtował własne poglądy filozoficzne, które zawarł w dziele dedykowanym Schellingowi (*Die Philosophie in ihrem Verhältnisse zum Leben ganzer Völker und einzelner Menschen* – Erlangen 1822). W 1822 r. Józef W. Gołuchowski obok A. Dowgirda i M. Wiszniewskiego wziął udział w konkursie profesorskim na katedrę filozofii w Wilnie. Ów konkurs Gołuchowski wygrał, a za wstawieniem A. Czartoryskiego uzyskał nominację i w 1823 r. rozpoczął wykłady. Popularność tego kursu, nie tylko wśród studentów, zaniepokoiła władze carskie i na początku 1824 r. wykłady zostały zawieszane. Lata 1824–1825 to

¹ Zob. *Gołuchowski [w:] Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 96–97; także: *Gołuchowski [w:] Encyklopedia filozofii polskiej*, red. A. Maryniarczyk, t. 1, Lublin 2011, s. 432.

okres współpracy profesora z Towarzystwem Przyjaciół Nauk, natomiast podczas powstania listopadowego Gołuchowski był dyrektorem Komisji Oświecenia, za co władze uwięziły go w 1835 r. w cytadeli warszawskiej. W latach 1839, 1845–1846 i 1851 Józef W. Gołuchowski odbył kilka podróży po Europie, podczas jednej z nich spotkał się m.in. z Schellingiem, który zaproponował mu objęcie katedry filozofii we Wrocławiu. Odmówił jednak, gdyż właściwie od 1826 r. zrezygnował z kariery naukowej. Filozof wywodzący się z ziemi galicyjskiej, ziemiaństwa polskiego osiadł na wsi w Garbaczu k. Ostrowca Świętokrzyskiego i spędził tam resztę życia.

Pomimo niewątpliwego wpływu filozofii niemieckiej na kształt myśli J.W. Gołuchowskiego jego idee związane były z troską o „Naród Polski” w duchu romantyzmu. Niemalą rolę w filozofii Gołuchowskiego odegrało jego pochodzenie i emocjonalne związanie z ziemią galicyjską. Jako krytyk rewolucyjnych rozwiązań kwestii społeczno-politycznych propagował umiarkowane reformy oparte na odnowie moralnej społeczeństwa i narodu, o czym świadczą takie pisma jak: *O chłopach* (Lipsk 1847); *Kwestia włościańska w Polsce* (Anonim – Lipsk 1849); *Rozbiór kwestii włościańskiej w Polsce i w Rosji w r. 1850* (Anonim – Poznań 1851).

Nie sposób jednak rekonstruować i analizować filozofii Józefa W. Gołuchowskiego bez ukazania jego myśli w szerszym światopoglądowo-ideologicznym kontekście, tj. na tle romantyzmu polskiego. Przyjrzyjmy się zatem bliżej założeniom i tezom filozofii romantyzmu w Polsce oraz filozofii i kategorii narodu w myśli Józefa W. Gołuchowskiego.

Próba syntetycznej charakterystyki polskiej filozofii romantyzmu² nie jest zadaniem łatwym, gdyż ze względu na jej specyfikę można „otrzeć” się o zarzut dowolności i symplifikacji. Filozofia polska pierwszej połowy XIX w. to wielość oraz różnorodność stanowisk i idei, a nie jasny i zarazem spójny system myślowy. Mimo konstytutywnych dla niej cech, tj. mesjanizmu, idei filozofii narodowej i szlacheckiego rewolucjonizmu, myśl tego okresu tworzą ciągle ewoluujące i modyfikujące się systemy. Jednocześnie filozofia ta uwikłana jest w ideologię polityczną, koncepcje historyczne oraz przekonania estetyczne.

Charakterystyczne dla filozofii romantyzmu polskiego jest jej zaangażowanie w rozwiązywanie „kwestii społecznych”, przez co myśl ta uzależniła się od historii narodowej i „wypadków dziejowych”. Ponadto w literaturze przedmiotu nie ma zgody co do przedmiotu, jak i zakresu filozofii polskiego romantyzmu. Pomijając owe interpretacyjne rozbieżności, można wskazać na

² Zob. R. Wójtowicz, *Filozofia polskiego romantyzmu* [w:] *Zarys historii filozofii polskiej*, red. L. Gawor, Rzeszów 2013, s. 126–165.

dwie kwestie, co do których historycy polskiej filozofii są zgodni, mianowicie: czasu i genezy.

Po pierwsze, uznaje się, że filozofia romantyzmu polskiego (filozofia narodowa) sytuuje się między dwoma symbolicznymi wydarzeniami: powstaniem listopadowym (okres po 1830) i klęską powstania styczniowego (1863). Po drugie, panuje zgodność co do tego, że filozofia narodowa doby romantyzmu jest wynikiem doświadczeń i aspiracji tak jednostek, jak i narodu polskiego.

Filozofia polskiego romantyzmu wyrasta z oświecenia i poprzedza ją filozofia takich preromantyków jak: Salomon Maimon (1754–1800), Jędrzej Śniadecki (1768–1838), Józef Szaniawski (1764–1843), Feliks Jaroński (1777–1827), a także: Wojciech I. Chojnacki (1785–1818), Ignacy Zabellewicz (1784–1831), Józef E. Jankowski (†1847), Feliks Słotwiński (1788–1862), Michał Czacki (1753/55–1828).

Można wskazać dwa główne etapy kształtowania się filozofii romantyzmu polskiego, a w ich ramach pewne postawy. Etap pierwszy to okres przed 1830 r., w którym wyartykułowana jest myśl Józefa W. Gołuchowskiego (*Die Philosophie in ihrem Verhältnisse zum Leben ganzer Völker und einzelner Menschen* – Erlangen 1822) i Maurycego Mochackiego (*Głos obywatela z zabranego kraju z okazji sądu sejmowego* – 1828). Wybija się w tym czasie postawa tradycjonalizmu przyjęta m.in. przez prymasa Księstwa Warszawskiego Jana Pawła Woronicza (1757–1829) i Karola Surowieckiego (1750–1824), który głosił „apologię przeszłości feudalnej” i negację idei oświecenia. Inną postawą w tym okresie był konserwatyzm, rozumiany jako antyracjonalizm i antyempiryzm (J. Gołuchowski, Z. Krasieński), charakteryzujący się dążnością do zachowania wartości, które są w zgodzie z religią i pomagają kreować filozofię narodową uznającą tylko takie zmiany społeczne, które wynikają z „natury rzeczy”, a nie rewolucji. Zauważalny jest w owym czasie także radykalizm, który poszukuje uzasadnienia dla idei postępu (E. Dembowski, ale z istotnym oddziaływaniem na romantyków). Nie zamierzano przy tym negować idei oświecenia, a jedynie ulepszyć, poprawić i przetworzyć tkwiące w nim niedostatki. Etap drugi formowania się filozofii romantyzmu to okres od upadku powstania listopadowego (1831) przez nadzieję i klęskę Wiosny ludów (1848) aż po rozczarowanie i tragizm powstania styczniowego (1863–64). Można powiedzieć, że filozofia polska w tym czasie rozwijała się na dwóch przeciwległych „biegunach”: emigracyjnym i krajowym. W atmosferze tragizmu narodowego, frustracji i rozczarowań poszczególnych myślicieli, ale także nadziei kształtowały się historiozoficzne wizje narodu, metafizyczne spekulacje i mesjanizm.

Mesjanizm, a właściwie różne jego wersje, czyli mesjanizm narodowy (kollektywny), jednostkowy (charyzmatyczny przywódca), mistyczny, spirytuali-

styczny, to konstrukcje filozoficzno-światopoglądowe wplecione w różne wizje historiozoficzne narodów, wokół których kształtują się opozycyjne stanowiska: „prawica” filozofii narodowej (A. Cieszkowski, B.F. Trentowski) i radykalizm polityczny „lewicy” (E. Dembowski, M.H. Kamiński). W tym też czasie kształtuje się filozofia społeczna Towarzystwa Demokratycznego Polskiego (1832) z takimi nazwiskami, jak Tadeusz Krępowiecki (1798–1847), Jan N. Janowski (1803–1888). Oddzielną kwestię stanowi racjonalny absolutyzm J.M. Hoene-Wrońskiego (1778–1853) i jego znaczenie dla filozofii narodowej oraz mesjanizm narodowy A. Mickiewicza (1798–1855), mistycyzm A. Towiańskiego (1799–1978) czy spirytualizm J. Słowackiego (1809–1849).

Przyjrzyjmy się jednak bliżej filozofii Józefa W. Gołuchowskiego, prekursora romantyzmu polskiego, a jego poglądy, idee i czyny, niech „przemówią” i w szczególności dookreślą „czas burzy i naporu” romantyzmu polskiego.

Kiedy jeszcze w myśli społeczno-politycznej w Polsce obowiązują idee oświecenia, w 1816 r. J.W. Gołuchowski debiutuje we Wiedniu rozprawą *An-sicht des Einflusses der Mathematik auf die Bildung des Menschen* (1816, wyd. pol. *O wpływie matematyki na wykształcenie człowieka*, 1825). Mimo rozbieżnych danych interpretacyjnych jego biografii możemy określić go mianem spirytualisty, premesjanisty i „pierwszego romantyka filozofii polskiej”. Określenie to zawdzięcza niewątpliwie długoletniej przyjaźni z F. Schellingiem, której pokłosiem była najwybitniejsza jego praca wydana w Erlangen, *Die Philosophie in ihrem Verhältnisse zum Leben ganzer Völker und einzelner Menschen* (1822, *Filozofia w stosunku do życia całych narodów i oddzielnych ludzi*). Rok wydania rozprawy J. Gołuchowskiego zbiega się z wydaniem *Bal-lad i romansów* A. Mickiewicza. Opracowanie Gołuchowskiego nie oddziało jednak w sposób bezpośredni na romantyków w kraju, przekład na język polski ukazał się bowiem dopiero na początku XX w. (*Filozofia i życie*, 1903). Inne ważniejsze prace tego autora to: *Otwarcie kursu filozofii w Wilnie w roku 1822/1823*, Warszawa 1843; *Dumania nad najwyższymi zagadnieniami człowieka poprzedzone historycznym rozwinięciem głównych systemów filozoficznych od Kanta do najnowszych czasów*, Wilno 1861 – oba istotne dla zrozumienia biografii i twórczości J.W. Gołuchowskiego. W powyższych tekstach J.W. Gołuchowski ujawnia się jako przeciwnik oświeceniowego racjonalizmu, który nazywa „czczą abstrakcją”, oraz materializmu i empiryzmu, które jawią mu się jako „próżna szperanina”. Syntetyzując myśl J. Gołuchowskiego, można powiedzieć, że jest to próba stworzenia „filozofii narodowej” poprzez przezwycięzenie rozłamu między filozofią a religią, który jest wynikiem uprawiania „bezbożnej filozofii”. „Wyznać należy – pisał J.W. Gołuchowski w *Otwarciu kursu filozofii w Wilnie w roku 1822/1823* – iż wpadła niegdyś banda ło-

trów do naszej nauki, podkradłszy niektóre formy i sprzęty filozoficzne, rzeczy bowiem samej przecież znaleźć nie mogli, świat nimi w perzynę obracać zaczęli”³.

W filozofii J.W. Gołuchowskiego empiryzm i rozum oświeceniowy to kategorie, które uniemożliwiają w poznaniu uzyskiwanie pełnego i autentycznego obrazu rzeczywistości. Materializm i racjonalizm pozwala jedynie na poznanie jakiegoś aspektu, fragmentu rzeczywistości, co w konsekwencji daje jej karykaturalny obraz. Zdaniem J.W. Gołuchowskiego filozofia oświecenia nie mogła ponieść większej klęski, nastąpiły bowiem „nieszczęśliwe czasy oddalenia się ludów od Boga – od monarchów, a w miejsce hymnów dał się słyszeć ryk ponury materializmu i dzikie krzyki rewolucjonistów”⁴. Zaiszła zatem potrzeba powołania „nowej filozofii”, która zdolna byłaby przewyciężyć panujący „atomizm” poznawczy i aksjologiczny. Takie zadanie mogła spełnić jedynie filozofia powiązana z religią, kierująca się „doświadczeniem wewnętrznym” i „intuicją wieczności”. Znaczący to, zdaniem J. Gołuchowskiego, że: „Prawdziwa filozofia do Najwyższego prowadzi i która tego nie czyni, nie jest filozofią. Nie jest także filozofia czczą abstrakcją i próżną szperaniną, ale owszem najwyższym życiem, samym źródłem życia”⁵. Zatem „filozofia, która do ostatniego doszła szczebla, zupełnie się z religią łączy i zupełnie się na tym, co i religia kończy”⁶. Dlatego też nie rozum i zmysły są podstawą doświadczenia bytu. Są nią natomiast „przecucie” i „intuicja” – kategorie, które stanowią fundament ontologii i etyki. Filozofia zaś „napędza” człowieka wzniosłymi myślami, „przykuwa” do serca „świat piękny”, „otacza go wzniosłymi ideałami, podnieca do czynności [...], zaprowadza do jego działania i myślenia rozsądny układ i porządek [...], nadaje czynom jego piętno wieczności, odwołuje go od występków, a zajmuje dla cnoty, wznosi go ku Bogu i sprowadza go na łono religii”⁷.

Jednakże kategorią nadrzędną i „wszystkowszyscyśnającą” jest w filozofii Gołuchowskiego miłość. Miłość decyduje o powodzeniu w wszechogarniającym procesie zjednoczenia się wszystkiego w organiczną całość. Miłość przewycięża, wyjaśnia i syntetyzuje antynomie „serca i rozumu”, spekulacji i praktyki (czynu), relacji wiary i rozumu, jednostki i narodu, człowieka i Bo-

³ J. Gołuchowski, *Otwarcie kursu filozofii w Wilnie w roku 1822/1823* [w:] *Polska myśl filozoficzna. Oświecenie – Romantyzm. Wybrane teksty z historii filozofii*, red. H. Hinz, A. Sikora, Warszawa 1964, s. 264.

⁴ Tamże.

⁵ Tamże, s. 265.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże.

ga. Zatem, zauważa J. Gołuchowski, „w kategorii miłości łączy się teoria z praktycznością, nauka z życiem, wiara z rozumem, filozofia z religią; doczesność z wiecznością, człowiek z Bogiem i z sobie równym, prywatne życie z publicznym; familia, naród, ludzkość cała zyskuje spójność, a indywidualny człowiek rękojmię wiecznego bytu”⁸.

Dotychczasowa filozofia lekceważyła sferę empatyczną człowieka, tymczasem, zauważa J.W. Gołuchowski, miłość „mieści [...] właśnie wszystko to w sobie, o co spekulacja najbardziej się kusi i do czego na innej drodze dojść niepodobna”⁹. Toteż absolutny cel stworzenia może wyjaśnić jedynie miłość Boga, dopiero w ramach tej miłości stworzony przez Boga świat może przejawiać swą duchowość. Znaczy to, że „miłość zaspokaja rozum, ale też i pragnienia serca”, co więcej, bez miłości nie ma wolności, a „wola, wolność znowu nie może być bez myśli, bez świadomości o sobie, bez świadomości o świecie i bez świadomości o Bogu”¹⁰.

Konkludując, można stwierdzić, że zasadnicza myśl J.W. Gołuchowskiego ujęta jest w twierdzeniu: „kategorie ontologiczne bytu, jako też kategorie logiczne myśli mieszczą się w kategorii miłości”¹¹. Miłość, zawierając w sobie absolutny cel i „prawdę o wolności”, jest kulminacją spekulacji oraz „przystępnym źródłem każdemu sercu pragnieniem dręczonemu”.

Natomiast w słynnym dziele o tytule nadanym przez tłumacza, a uznanym za swoisty manifest romantyzmu – *Filozofia i życie* (1903) Gołuchowski pokazuje, jak istotna jest rola i funkcja filozofii, ale jakże odmiennie od oświeceniowych ideałów pojęta. Filozofia jest „samym życiem”, „kwiatem życia” zarówno jednostek, jak i narodu. Otóż w przeciwieństwie do swoich intelektualnych i politycznych poprzedników, tzw. „gończych psów polskiego oświecenia” – S. Staszica (1775–1826) i H. Kołłątaja (1750–1812), uznawał on, że naród i państwo to jedno. Świadomość utraty państwowości nie anihiluje narodu, brak państwa polskiego nie oznacza, aby nie istniał naród polski jako „niespożyta całość”. Ujawnia się tu ponownie wielkie znaczenie filozofii dla narodu, gdyż „dla narodu nie posiadać zgoła filozofii, nie chcieć jej posiadać jest wprost hańbą”, przy czym to „religia jest duszą państwa doskonałego”¹².

⁸ J. Gołuchowski, *Dumania nad najwyższymi zagadnieniami człowieka poprzedzone historycznym rozwinięciem głównych systemów filozoficznych od Kanta do najnowszych czasów* [w:] *Polska myśl filozoficzna...*, s. 269.

⁹ Tamże, s. 268.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże, s. 269.

¹² J. Gołuchowski, *Filozofia i życie*, cyt. za: W. Wąsik, *Historia filozofii polskiej. Romantyzm*, t. 2, Warszawa 1966, s. 164.

W całokształcie poglądów J.W. Gołuchowskiego zasadniczą rolę odgrywa intuicja, a nie rozważa i refleksja, indukcja i dedukcja, gdyż – jak zauważa – „ten tylko uzdolni się do intuicji dziejowej, komu pierwiastek wieczysty w historii albo wyraźnie się ukazał, albo przynajmniej nawija się w tajemniczym przeczuciu”¹³. W konsekwencji „najlepszymi myślami nie są te, co powstają kolejno, w miarę jak się je coraz bardziej składa, lecz te raczej, co nagle jak Minerwa z głowy Jowisza wyskakują z ciemności”¹⁴.

J.W. Gołuchowski w swoich poglądach ujawnia się jako intuicjonista i spirytualista, uważał bowiem, że istnienie narodu polskiego zależy od „duchowej natury [...] której żadna materialna potęga zabić nie może”. Naród polski nawet pozbawiony państwa nie przestaje być „żywym organizmem wśród ludów Europy”. Dalej dodaje, że „naród, w którym tragedia już nie żyje, przestał już w idei istnieć, jest tylko czczym zjawiskiem. Jego dzieje już się skończyły, jego życie jest igraszka; potrzeba mu jedynie chleba i widowisk. Naród zaś zdolny do polotu tragicznego zginąć nie może: jego życie tli nawet pod popiołem”¹⁵.

Koncepcję J.W. Gołuchowskiego należałoby określić jako konserwatywno-romantyczną¹⁶, w której naród pojmowany jest jako oryginalna, kolektywna wartość. Naród jest konkretną, organiczną całością, a państwo i ludzkość to „martwa abstrakcja”. Choć Gołuchowski nie negował ponadnarodowej ludzkości, to odrzucał możliwość sprowadzenia wartości reprezentowanych przez poszczególne narody do jakiegoś wspólnego ponadnarodowego mianownika. Nie był zatem mesjanistą, nie zgadzał się z ideą ogólnoludzkiego celu, wspólnej wszystkim narodom misji. Filozofia ta przeciwstawiała się tendencjom oświeceniowym, racjonalizmowi i empiryzmowi, idei uniwersalnego postępu ludzkości.

Filozofię Józefa W. Gołuchowskiego możemy uznać za preromantyczną i tylko za taką, gdyż „królestwo Boże, królestwo pokoju i obfitości”, które jest celem filozofii i życia, nie jest ujęte przez Gołuchowskiego w jeden system.

Przedstawiony zarys poglądów filozoficznych i myśli Józefa W. Gołuchowskiego na tle polskiego romantyzmu wskazuje, że złożoność i wieloaspektowość tego okresu uniemożliwiają jednoznaczną jego ocenę. Nie istnieje romantyzm w ogóle, wspólny pod każdym względem system poglądów. Owszem, można zebrać „hasła”, które utworzą sztandar romantyzmu polskiego, ale i one będą przedmiotem jeśli nie sporów, to dyskusji.

¹³ Tamże, s. 166.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże, s. 188.

¹⁶ Zob. A. Walicki, *Filozofia polskiego romantyzmu*, Kraków 2009, s. 345.

Z jednej strony romantyzm filozofii polskiej z pewnością był w historii naszej kultury istotnym, o ile nie najważniejszym czynnikiem wpływającym na kształtowanie się świadomości narodowej. Maksymalizm i uniwersalizm filozofów tego okresu mógł bez kompleksów prowadzić dyskusję z ówczesną filozofią europejską (idealizmem i empiryzmem). Z drugiej strony apoteoza uczucia, chiliastyczny profetyzm, soteriologia i providencjalizm kształtowały mesjanistyczną wizję historiozofii, która była „klęską racjonalizmu”, zamykając tym samym intelektualne drzwi polskiej myśli przed nadchodzącymi ideaми i tendencjami ówczesnego świata.

Istotną cechą polskiego romantyzmu było wspólne filozofii i poezji zaangażowanie w życie społeczno-polityczne. Kwestie narodowe, „sprawa polska” zdominowały dyskurs ówczesnych „władców dusz” i „panów sumienia” narodu polskiego. Historiozofia i metafizyka narodu – nie państwa, które fizycznie nie istniało – decydowała o charakterze polityki, wyznaczała cel działań praktycznych i moralnych.

Polska jest najważniejsza, a filozofia może być tylko narodowa, uczucie i wiara, niechęć do racjonalizmu (z wyjątkiem Hoene-Wrońskiego) i empirii, wiara w praktyczną skuteczność (polityczną) metafizyczno-historiozoficznych wizji, apoteoza narodu polskiego jako „indosłowiańskiego szczepu” decydują o charakterze polskiej filozofii romantyzmu. Taki też wzór nadał jej jeden z jej prekursorów, urodzony w Galicji Józef Wojciech Gołuchowski, który usiłując przezwyciężyć tendencje oświeceniowe, tworzył program „filozofii narodowej” jednoczącej filozofię z religią i narodem.

Philosophy and nation. On the essence of the romanticism Józef. W. Gołuchowski

Summary

The article *Philosophy and nation. On the essence of the romanticism of Józef W. Gołuchowski*, poses a reconstruction and analysis of the philosophy of a preromantic theoretician coming from Galicia. Through the negation of the tradition of the Enlightenment rationalism, J.W. Gołuchowski promotes the philosophy based on feelings (love) and shows the vision of nation whose spirit and uniqueness cannot be annihilated. Polish state was erased from the political map of the world – Gołuchowski notes – but the spirit of the nation based on the philosophy of ‚feelings’ is alive and strives for the synthesis with religion.

Key words: spirit of nation, philosophy, religion, romanticism